

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра політології та публічного управління

На правах рукопису

РОМАНЕЦЬ ДЕНИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ВІД АВТОРИТАРИЗМУ
ДО ДЕМОКРАТІЇ В ІСПАНІЇ

Спеціальність: 052 «Політологія»

Освітньо-професійна програма: «Політологія та державне управління»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
БОРТНИКОВ ВАЛЕРІЙ ІВАНОВИЧ
доктор політичних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри політології та
публічного управління
від 2025 р.
Завідувач кафедри
проф. Бусленко В. В.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Романець Денис Олександрович. Особливості переходу від авторитаризму до демократії в Іспанії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр». Спеціальність: 052 «Політологія». Освітньо-професійна програма: «Політологія та державне управління». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2025.

Дипломна робота присвячена дослідженню особливостей процесу переходу Іспанії від авторитарного режиму до демократичної системи, що відбувався в умовах політичної трансформації другої половини XX століття. Актуальність теми зумовлена важливістю іспанського досвіду для розуміння механізмів мирної демократизації, зокрема в аспектах інституційної спадкоємності, ролі політичного лідерства та специфіки переходу без радикального розриву з попереднім режимом.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету та основні завдання дослідження, сформульовано об'єкт і предмет аналізу, окреслено методологічну основу роботи, а також вказано на її практичне значення. Подано інформацію щодо структури дослідження.

Метою роботи є аналіз ключових чинників і специфіки політичної трансформації в Іспанії, зокрема краху франкістського режиму, ролі монархії, а також становлення демократичних інституцій.

Об'єктом дослідження є політична система Іспанії в період переходу від авторитаризму до демократії.

Предметом дослідження виступають інституційні, політичні та персоналістські чинники, що вплинули на хід і характер демократизації в Іспанії.

У Розділі 1 «Теоретико методологічні засади дослідження» проаналізовано основні підходи до дослідження іспанського демократичного транзиту у працях

українських та західних науковців. Визначено ключові теоретичні рамки, в яких розглядається цей процес. Також розглянуто основні поняття які використовуються в дипломній роботі, та методи дослідження

Розділ 2 «Історичні передумови та особливості демократичного транзиту в Іспанії» присвячений аналізу політичної ситуації напередодні трансформації, причин краху франкістського режиму, а також особливій ролі інституту монархії та особистості короля Хуана Карлоса I в забезпеченні мирного переходу.

У Розділі 3 «Особливості та закономірності процесу переходу до демократії в Іспанії» висвітлено основні інституційні зміни, охарактеризовано новий політичний режим, функціонування політичної системи та роль зміни політичної системи в утвердженні демократичних норм і практик.

У Висновках підсумовано комплексні наукові підходи до вивчення демократичного транзиту Іспанії, визначено методологічні основи та застосовані порівняльні, історичні й інституційні методи. Розкрито особливості трансформації франкістського режиму, ключову роль монархії та особистості Хуана Карлоса I у мирному переході до демократії. Показано, як зміна політичної системи та формування нового демократичного режиму забезпечили стабільність і розвиток Іспанії як сучасної європейської демократії.

Ключові слова: демократизація, авторитаризм, франкізм, політична трансформація, Іспанія, монархія, Хуан Карлос I, перехід до демократії, політична система, поставторитарний режим.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід від авторитаризму до демократії в Іспанії є одним із найвпливовіших і найцікавіших прикладів політичної трансформації у Європі другої половини XX ст. Після смерті диктатора Франсіско Франко у 1975 році Іспанія розпочала складний, але відносно мирний процес демократизації, який завершився створенням стабільної конституційної монархії та ефективної багатопартійної системи. Цей демократичний транзит, відомий як La Transición, став зразком поступової і водночас глибокої політичної трансформації, що відбулася без кровопролиття та радикального руйнування попередніх інституцій. На відміну від багатьох інших країн, Іспанія здійснила свій перехід у межах чинної правової системи, що робить її досвід унікальним.

Центральну роль у цьому процесі відіграли політична воля нових лідерів, активна позиція монархії, зокрема короля Хуана Карлоса I, та здатність основних політичних сил до компромісу. Водночас цей процес супроводжувався численними викликами: від загроз державного перевороту до необхідності інтеграції нових демократичних норм у суспільство, що десятиліттями жило під авторитарним режимом.

Сьогодні Іспанія посідає провідні позиції серед демократичних держав Західної Європи, а її досвід становить велику цінність для країн, які прагнуть до демократизації. Особливо актуальним є аналіз іспанського шляху у світлі сучасних викликів для демократії в світі, а також для країн з перехідною політичною системою, зокрема України.

Стан наукового дослідження. У західній літературі значний внесок у вивчення цього процесу зробили такі дослідники, як Х. Лінц, Дж. Х. Пауерс, С. Гантінгтон, які запропонували ґрунтовні аналітичні моделі демократичних транзитів.

У вітчизняній політології тема переходу Іспанії до демократії досліджувалася такими науковцями, як І. Лосєв, Т. Федорчак, В. Годлевська, В. Бебик, М. Михальченко, О. Іваницька.

Об’єкт дослідження. Політична трансформація в Іспанії у період переходу від авторитарного режиму Франко до демократичного устрою.

Предмет дослідження. Специфічні особливості цього переходу: історичні, інституційні та особистісні чинники, що вплинули на його успішність.

Мета дослідження і завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей і чинників переходу від авторитаризму до демократії в Іспанії, а також осмислення іспанського досвіду у ширшому контексті політичних трансформацій у Європі другої половини ХХ століття.

Завдання роботи:

- виявити основні наукові підходи до дослідження іспанського демократичного транзиту у вітчизняній та зарубіжній літературі;
- визначити методологію та понятійний апарат дослідження;
- висвітлити історичні передумови трансформації політичної системи Іспанії;
- охарактеризувати роль монархії та особистості короля Хуана Карлоса І у демократичному переході;
- дослідити формування ключових демократичних інституцій та зміну політичного режиму після переходу;
- визначити значення та наслідки модернізації політичної системи в Іспанії для процесу демократизації.

Методологія дослідження. Для досягнення мети дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема: аналіз і синтез індукції та дедукції, процесуальний, а також проблемно-хронологічний, історичний та структурно-функціональний підходи, порівняльний аналіз, а також контент-аналіз наукових джерел і публікацій.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для подальших порівняльних аналізів демократичних транзитів у поставторитарних державах, а також у розробці рекомендацій для країн, що перебувають на шляху демократичної трансформації.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підпунктів, висновків і списку використаних джерел. У першому розділі проаналізовано наукові підходи до вивчення теми; у другому – висвітлено історичні умови трансформації та роль ключових політичних акторів; третій розділ присвячено особливостям політичного режиму та інституційних змін після переходу до демократії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз висвітлення демократичного переходу в Іспанії у політичній науці

Проблематика демократичного переходу в Іспанії знаходить своє відображення і у вітчизняній політичній науці, де вона розглядається крізь призму загальних теорій транзитології, порівняльної політики та історичних паралелей з пострадянським простором. Українські дослідники акцентують увагу на механізмах мирного трансферу влади, ролі політичних еліт та суспільного консенсусу, розглядаючи іспанський досвід як потенційно корисний приклад для інших країн з авторитарним минулим.

Серед вітчизняних вчених слід відмітити дослідницю В. Годлевську. У своїй статті під назвою «Франкістський авторитарний режим та створення передумов переходу до демократії» авторка детально аналізує ключові особливості політичної системи Іспанії часів правління Франко, а також окреслює внутрішні й зовнішні чинники, що сприяли формуванню умов для подальшої демократизації. Авторка досліджує еволюцію режиму, трансформацію політичних еліт, роль монархії та вплив соціально-економічних змін у період пізнього франкізму. Особлива увага приділяється аналізу поступової легітимації ідей політичного плюралізму в рамках авторитарної системи, що стало основою для мирного транзиту до демократії у другій половині 1970-х р. [1].

О. Іваницька у своїй праці «Франкістська Іспанія 1939–1975 рр.» детально досліджує особливості становлення, функціонування та поступової еволюції авторитарного режиму Франко. Авторка аналізує ключові політичні, соціальні та економічні процеси, що визначали розвиток Іспанії протягом цього періоду.

Особлива увага приділяється способам утвердження влади, ролі католицької церкви, ідеологічним засадам франкізму та зміні внутрішнього курсу в останні роки правління. Праця також окреслює, як поступові зміни в середині режиму створили передумови для переходу країни до демократичної моделі після смерті Франко [2].

Проблематика переходу Іспанії від авторитаризму до демократії в останні роки дедалі частіше стає предметом уваги українських науковців. У вітчизняній політичній науці ця тема розглядається переважно через призму загальних підходів транзитології, досліджень порівняльної політики та посттоталітарних трансформацій, що характерні для пострадянського простору. Зокрема, досвід Іспанії вбачається як цінний приклад «м'якого» й водночас ефективного переходу, що поєднував еволюційний характер змін із глибокими політичними перетвореннями, які відбулися без масштабного конфлікту чи деструктивних криз.

Українські дослідники наголошують на кількох ключових моментах іспанського демократичного переходу. По-перше, надається значення мирному трансферу влади, який в Іспанії став можливим завдяки злагодженим діям політичних еліт, королівської влади та зростаючій ролі громадянського суспільства. По-друге, підкреслюється важливість поступової легітимації ідей політичного плюралізму всередині авторитарної системи, що створило умови для поступової лібералізації, а згодом – і повноцінної демократизації. По-третє, українські автори вбачають у цьому процесі приклад інституційного компромісу, який в умовах посттоталітарної спадщини може слугувати моделлю для країн, що прагнуть мирної трансформації.

Процес демократизації Іспанії після смерті Франсіско Франко в 1975 р. став одним із найбільш досліджуваних прикладів політичного переходу в Європі. У західній науковій та аналітичній літературі цей досвід часто розглядається як зразок «негативного» чи «елітного» переходу до демократії, що відбувався

шляхом переговорів і компромісів, а не через радикальні зміни чи революцію. Дослідники звертають увагу на інституційну спадковість, роль політичних еліт, вплив зовнішніх чинників (зокрема Європейського Співтовариства), а також значення культури консенсусу. У цьому розділі буде проаналізовано основні підходи, які сформувалися у західній політології та соціології щодо іспанської транзитології, включаючи структурний, інституційний, елітологічний і порівняльний аналіз.

Серед зарубіжних дослідників, які вивчали процес переходу Іспанії від авторитаризму до демократії, варто відзначити Х. Тесаноса. Його колективна праця «*La transición democrática española*», укладена спільно з Р. Котарело та А. де Бласом, є вагомим міждисциплінарним дослідженням, присвяченим демократичним перетворенням Іспанії у період після смерті Ф. Франко (1975–1986) [3].

У книзі розглянуто ключові етапи політичної трансформації: становлення монархії, легалізацію політичних партій, прийняття Конституції 1978 року, а також роль міжнародного впливу. Значна увага приділяється діяльності соціальних рухів, профспілок, засобів масової інформації та демократизації на регіональному рівні. Також проаналізовано економічну ситуацію того періоду та важливість Пактів Монклоа як основи для політичного діалогу й стабілізації. Ця праця вважається однією з найавторитетніших у дослідженні іспанського демократичного переходу та має велике значення для вивчення процесів демократизації в ширшому контексті.

Також слід відмітити С. Пейна. У своїй праці «*El régimen de Franco, 1936–1975*» (1987). Автор детально досліджує франкістський режим в Іспанії, розглядаючи політичні, соціальні та економічні аспекти правління Франсиско Франко з 1936 по 1975 рр. У праці Пейна дається глибокий аналіз політичної структури, ідеології та соціальних змін, які відбулися в Іспанії під час диктатури, починаючи з Громадянської війни і до смерті Франко. Особливу увагу приділено

тому, як Франко зміг утримувати владу впродовж майже чотирьох десятиліть, попри численні внутрішні та зовнішні виклики. Пейн не лише аналізує сам режим, але й розглядає різноманітні політичні рухи, опозицію, а також роль церкви та армії в політичній структурі Іспанії того часу. Книга висвітлює економічну політику, що сприяла стабільності режиму, а також відносини з іншими країнами, особливо з США, під час Холодної війни [4].

«*El régimen de Franco, 1936–1975*» є однією з ключових робіт, що дозволяє зрозуміти не лише історію Іспанії в цей період, а й загальну динаміку авторитарних режимів у XX ст.

Процес демократизації Іспанії після смерті Ф. Франко став важливим етапом політичної трансформації не тільки для Іспанії, а й для всього південноєвропейського регіону. Трансформація з авторитарного режиму до демократичної системи була складним і багатогранним процесом, який вимагав не тільки внутрішніх зусиль, а й значного зовнішнього впливу. Модель іспанського переходу часто розглядається як приклад «негативного» або «елітного» переходу, в основі якого лежали переговори між політичними елітами, а також компроміси між різними соціальними і політичними силами, що дозволило уникнути радикальних змін або революції.

1.2. Методологія та понятійний апарат

У процесі дослідження політичних змін в Іспанії особливу увагу приділено ключовим поняттям, які дозволяють чітко окреслити дослідницьку рамку. Одним із центральних термінів є демократизація – процес переходу від авторитарного чи тоталітарного режиму до демократичної форми правління, що передбачає політичний плюралізм, участь громадян у виборах та дотримання прав людини.

Протилежністю демократизації виступає авторитаризм, що означає політичний режим, при якому влада зосереджена в руках однієї особи або

вузького кола осіб, а політична опозиція або обмежується, або придушується. У контексті Іспанії XX ст. авторитаризм проявився в формі франкізму – диктатури генерала Франсіско Франко, яка тривала з 1939 по 1975 рр. Цей режим характеризувався жорстким контролем над політичним життям, відсутністю демократичних інститутів, цензурою та репресіями.

Ключовим етапом в історії Іспанії стала політична трансформація, тобто зміна форми правління та політичної системи після смерті Франко. З 1975 р. країна розпочала перехід до демократії, що супроводжувався глибокими реформами інституційної, правової та суспільної структури. Цей перехід також відомий як іспанська модель трансформації, яка отримала визнання як мирний та компромісний шлях виходу з авторитаризму.

Одним із головних архітекторів трансформації був Хуан Карлос I, який після смерті Франко став королем Іспанії. Незважаючи на те, що він був призначений Франко, Хуан Карлос I ініціював процес демократизації та підтримав створення парламентської монархії, де король виконує переважно церемоніальні функції, а реальна влада належить демократично обраним органам.

Таким чином, Іспанія перейшла від авторитарного до поставторитарного режиму, в якому поступово закріпилися інститути демократії та верховенства права. Сучасна політична система Іспанії характеризується розподілом влад, багатопартійністю та децентралізованою структурою управління (автономні спільноти), що є результатом успішного переходу від диктатури до демократії.

Методологічно дослідження спирається на порівняльно-історичний та інституційний підходи, що дозволяє простежити еволюцію політичної системи Іспанії та виявити чинники, які сприяли або гальмували процес демократизації.

У дослідженні процесу демократизації Іспанії після франкістського режиму застосовано низку методів і підходів, що забезпечують комплексний і глибокий аналіз політичних змін.

Основним у цьому контексті є історико-політичний метод, який дозволяє розглядати трансформацію політичної системи Іспанії в контексті історичних подій, суспільних змін та ідеологічних впливів. Завдяки цьому методу простежується зв'язок між подіями франкістського періоду, переходом до демократії та сучасним функціонуванням іспанської державності.

Доповненням до історичного підходу слугує структурно-функціональний підхід, який дозволяє проаналізувати політичні інститути як елементи цілісної системи. У межах цього підходу увага зосереджується на функціях таких інститутів, як монархія, парламент, уряд та судова влада, а також на їхній ролі у стабілізації політичного процесу в постфранкістський період. Крім того, у роботі застосовуються елементи порівняльного аналізу, зокрема при розгляді особливостей переходу до демократії в Іспанії у порівнянні з іншими європейськими країнами (наприклад, Португалією чи Грецією). Це дозволяє виявити унікальні риси іспанського шляху, а також спільні закономірності трансформаційних процесів у рамках південноєвропейського регіону.

Для глибшого розуміння політичного дискурсу та оцінки наукових інтерпретацій подій використано контент-аналіз наукових джерел і публікацій. Цей метод дав змогу виявити ключові теми, поняття, концепції та інтерпретаційні підходи в літературі, присвяченій демократизації Іспанії. Контент-аналіз також сприяв систематизації різних точок зору щодо ролі окремих акторів і інституцій у процесі трансформації [31].

Застосування вищезазначених методів і підходів забезпечило міждисциплінарність дослідження, дозволивши поєднати історичну ретроспективу з політичною аналітикою та сучасними теоретичними концепціями у сфері дослідження політичних режимів.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В ІСПАНІЇ

2.1. Розвиток франкістського режиму в контексті політичної трансформації Іспанії

Початком існування франкістського режиму в Іспанії вважається 1939 рік, коли політичні сили правих, консервативних напрямків під керівництвом Франко перемогли над лівими, прореспубліканськими й прокомуністичними угрупованнями. Система вельтнішої влади світоглядної, законодавчої, вдосконаленої, судової й військової в особі Франсіска Франка стала однією з причин того, чому радянська історіографія Іспанії віднесла до фашистських. Тим не менш, варто зауважити, що, хоча влада була відкріплена в особи, сам франкізм не був омертвілою, застиглою системою. В тім числі і впродовж диктатури політика пануючого класу, баланс суспільно-політичних сил, загальносоціальна атмосфера переносили час від часу ті чи інші трансформації. Тут можна виділити два чітко перевірені якісно історичні етапи. Перший поділ отримав між 1939 р. й завершенням 1950-х р. назвою «тоталітарно-авторитарний». Відновлення політична стабільність, прийняття перших конституційних законів і визначення вигляду державного устрою, компетенції першої особи держави та декларування ґрунтовних громадянських прав і свобод налаштувань першого поділу.

Другий етап розвитку режиму відзначався впровадженням нової економічної стратегії, що передбачала відхід від принципів автаркії (економічної замкненості) та ізоляціонізму у зовнішній політиці. Натомість акцент було зроблено на економічну лібералізацію та поступовий перехід до ринкових відносин. Ці зміни супроводжувалися помірними політичними трансформаціями,

зокрема завершальним етапом конституційного оформлення держави, зниженням ролі державного втручання у суспільні процеси та спробами надати франкізму вигляду правової держави.

На початковому етапі франкістський режим у своїй організації та методах мав риси, притаманні німецькому нацизму та італійському фашизму. Однак по завершенні Другої світової війни франкістська влада змушена була реагувати на зміну політичного клімату як усередині країни, так і на міжнародній арені. Згодом провідники франкізму почали позиціонувати його як "органічну демократію" – особливу іспанську модель, яка ґрунтувалася на національних цінностях, передбачала поступову модернізацію та заперечувала зв'язок з антикатолицькими ідеологіями [1].

Ідеологічна база франкізму формувалася в атмосфері глибокої поляризації суспільства після громадянської війни, яка поділила націю на переможців і переможених. Єдиною офіційно дозволеною політичною силою залишалася Фаланга, однак домінуючий вплив мали католицька церква та армія. Хоча Франко часто змінював склад правлячої верхівки, його довіра до церковного керівництва залишалася непохитною. Саме духовенству він делегував ключову роль у формуванні освітньої та інформаційної політики.

Цікаво, що режим Франсіско Франко не здобув підтримки з боку іспанської знаті, яка сприймала його як узурпатора влади. Це спричинило появу в Іспанії специфічного різноманіття політичних орієнтацій: у суспільстві водночас існували прибічники монархічного правління, прихильники ідеології Фаланги та традиційні католицькі клерикали з консервативними поглядами.

Формування державного механізму франкістської Іспанії відбувалося поступово. Хоча в країні не була прийнята єдина конституція, її функцію виконували так звані «основні закони». Серед них: «Хартія праці» (1938 р.), «Закон про заснування кортесів» (1942 р.), «Хартія іспанців» (1945 р.), «Закон про загальний референдум» (1945 р.), «Закон про спадкоємність верховної влади»

(1947 р.), «Принципи національного руху» (1958 р.) і «Органічний закон держави» (1967 р.) [18].

Перші елементи державного устрою Іспанії були визначені в «Хартії праці», яка передбачала централізоване регулювання економіки, орієнтацію на економічну ізоляцію (автаркію) та впровадження корпоративної моделі – об'єднання громадян за професійною ознакою з метою досягнення суспільної стабільності. Режим Франко також надавав громадянам певні права і свободи, закріплені в «Хартії іспанців». Серед них проголошувалися свобода висловлення думок і право на зібрання, хоча з обмеженням: ці гарантії діяли лише для тих, хто підтримував франкістську ідеологію. Відповідно до зазначених законів, держава Ф. Франко визначалась як форма «органічної демократії».

Сутність концепції «органічної демократії» у франкістській Іспанії полягала в уявленні народу як єдиної, неподільної та глибоко укоріненої в історичному минулому спільноти, що володіє неповторними духовними, національно-культурними та політичними особливостями. Саме ці традиції розглядалися як головні орієнтири у процесі прийняття ключових державних рішень. Вони повинні були гарантувати автентичне колективне волевиявлення, засноване не на формальній процедурі, а на узгодженні з історичною місією нації та її культурною ідентичністю.

Серед законодавчих ініціатив франкістського режиму, спрямованих на поступову трансформацію авторитарної моделі управління, важливе місце посідав закон про створення та діяльність кортесів – представницького органу, що мав надати режиму вигляд більш відкритого до суспільного діалогу. Це рішення було частково обумовлене прагненням Франко уникнути конфлікту з монархічними колами, які підтримували ідею відновлення елементів парламентаризму, а також необхідністю зміцнити легітимність влади шляхом демонстрації інституціональної структури, наближеної до європейських стандартів.

Усі депутати кортесів призначалися особисто каудильйо, що фактично забезпечувало повний контроль над законодавчим процесом. У самому законі кортеси визначалися як «вищий орган участі іспанського народу в управлінні державою», однак їхня роль зводилася до консультативної функції – підготовки та розробки законодавчих ініціатив, які не мали суперечити повноваженням глави держави. До компетенції кортесів входили питання державного бюджету, національної економіки, фінансів, банківської і валютної політики, а також засади судочинства, місцевого самоврядування та різних галузей права – цивільного, кримінального, соціального, комерційного тощо.

Запровадження кортесів стало першим кроком у процесі обмеженої інституційної модернізації франкістського режиму, який прагнув надати авторитарній владі риси «народної участі» через корпоративно структуровані органи. Продовженням цього курсу стало прийняття «Закону про національний референдум», який передбачав можливість проведення плебісцитів з ініціативи глави держави. Референдуми мали відбуватися у випадках, коли питання набувало особливої ваги, а громадська думка залишалася невизначеною, що дозволяло каудильйо звертатися до народу для підтвердження легітимності своїх рішень.

Хоча ці реформи не обмежували фактичну абсолютну владу Франко, вони стали формальними кроками до створення зовнішніх ознак демократичного процесу та свідчили про прагнення режиму до самозбереження через контрольовану адаптацію до змінених політичних реалій.

У 1947 р., реагуючи на зростаючий тиск з боку монархічних кіл, які вимагали відновлення конституційної монархії, Франсіско Франко ініціював ухвалення «Основного закону про спадкування посади глави держави». Цей документ, підтриманий більшістю населення на референдумі 6 липня 1947 р., (14 млн голосів «за» проти 722 тис. «проти»), виконав кілька важливих функцій. Він, з одного боку, формально закріпив статус Іспанії як монархії без монарха, а з

іншого – дав змогу каудильйо зберегти повний контроль над державою, водночас демонструючи відкритість до традиційної форми правління.

Крім того, закон суттєво посприяв покращенню міжнародного іміджу франкістського режиму та послабив напругу всередині правлячих кіл щодо остаточного визначення форми державного устрою. Законом також було передбачено механізм передачі влади спадкоємцю з королівської династії – на розсуд самого Франко, що дозволяло йому зберігати вирішальний вплив на політичне майбутнє Іспанії [21].

Таким чином, Франко поставав як прагматичний стратег і гнучкий політик, здатний адаптуватися до змін зовнішнього й внутрішнього контексту. Ця риса особливо проявилася наприкінці 1950-х р. , коли франкістський режим вступив у нову фазу – перехід від тоталітарно-авторитарної до авторитарно-технократичної моделі. Поштовхом до цього стали серйозні економічні труднощі: валютно-фінансова криза, дефіцит бюджету, неконтрольована інфляція та стагнація промисловості. Політика економічної автаркії, яка домінувала в повоєнні роки, спричинила спотворення ринкових механізмів, масове виникнення малоефективних підприємств, моральне і технічне старіння обладнання та нераціональну структуру зайнятості. За таких умов подальша ізоляція загрожувала ще більшим економічним відставанням Іспанії та зростанням соціальної напруги.

Значним проривом у зовнішньополітичній ізоляції Іспанії стало поступове зближення з США, яке розпочалося ще у 1947 р. Незважаючи на жорсткий характер режиму, Франко не здійснив суттєвих поступок у сфері внутрішньої політики, однак зміг скористатися геополітичною кон'юнктурою «холодної війни». Вашингтон, бачачи у Франко потенційного союзника в боротьбі проти комунізму, пішов на нормалізацію стосунків. У листопаді 1950 р., Генеральна Асамблея ООН, за ініціативою семи латиноамериканських країн, скасувала резолюцію 1946 р., про дипломатичну ізоляцію Іспанії. Кульмінацією

міжнародного визнання став вступ країни до ООН 1 грудня 1955 р., що стало важливою перемогою для режиму в сфері зовнішньої легітимації.

На цьому тлі постала нагальна потреба в глибоких структурних реформах. Назріла необхідність відмови від жорсткого державного контролю в економіці, лібералізації ринку, впровадження реальних товарно-грошових відносин та залучення іноземних інвестицій. Це стало поворотним моментом у розвитку франкізму: постало питання вибору між збереженням автаркічного шляху й поступовим переходом до ринкової економіки.

У самій політичній еліті загострилася боротьба між двома ключовими угрупованнями. З одного боку, технократи з організації «Опус Деї», які орієнтувалися на модернізацію економіки, розвиток приватного сектору та інтеграцію у світовий ринок. З іншого боку – фалангісти, прихильники жорсткого контролю, планування та збереження соціально-економічної моделі, заснованої на корпоративізмі та автаркії. Саме ця внутрішня боротьба стала визначальним чинником подальшої еволюції франкістського режиму, що мав знайти новий баланс між збереженням авторитарної влади та адаптацією до нових економічних викликів. У результаті гострої внутрішньої боротьби політичну перевагу здобули технократи, пов'язані з католицькою організацією «Опус Деї».

Починаючи з лютого 1957 р., вони стабільно входили до складу уряду, поступово зміцнюючи свої позиції. Протягом 1960-х років технократи не лише перехопили ініціативу в розробці державної політики, а й повністю витіснили фалангістів з ключових урядових структур, що ознаменувало кінець домінування фалангістської ідеології у виконавчій владі. Ця зміна стала вирішальним кроком у напрямку переходу до більш прагматичної, економічно орієнтованої моделі управління, яка передбачала поступову інтеграцію Іспанії у світову економіку та відхід від ідеологічних догм перших десятиліть франкістського режиму.

Прихильники економічних реформ, посівши провідні позиції в уряді, ініціювали масштабну трансформацію господарської системи шляхом реалізації

так званого «Плану стабілізації» 1959 р. Цей комплекс заходів передбачав поступове згортання державного втручання в економіку, зокрема скасування цінового та заробітного регулювання, лібералізацію підприємницької діяльності, девальвацію песети та її перетворення на частково конвертовану валюту, скорочення бюджетного дефіциту й розширення доступу іноземного капіталу до внутрішнього ринку. Реформатори діяли у тісній співпраці з міжнародними фінансовими інституціями, зокрема Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Міжнародним валютним фондом (МВФ), що забезпечило технічну та фінансову підтримку процесу модернізації.

Наслідком запроваджених реформ став перехід до динамічної ринкової економіки та початок прискореної індустріалізації. Суспільство, що десятиліттями залишалося замкненим і стабільним у межах авторитарної моделі, почало стрімко змінюватися під впливом нових економічних і соціальних реалій. У 1960-х – на початку 1970-х рр. Іспанія пережила період так званого «економічного дива», коли країна за темпами розвитку наздоганяла провідні держави Заходу. Промислове виробництво у 1963–1972 рр., демонструвало щорічне зростання в середньому на 10,7 %, тоді як валовий національний продукт у 1961–1971 рр., збільшувався на 7,6 % щороку. За обсягами промислової продукції Іспанія випередила такі розвинені країни, як Бельгія, Нідерланди, Австралія та Швеція, посівши восьме місце серед капіталістичних держав світу та п'яте – серед європейських країн [2].

Попри вражаючі економічні досягнення, авторитарна сутність франкістського режиму залишалася неприйнятною для значної частини іспанського суспільства. Демократичні традиції, хоч і придушені, продовжували зберігатися на рівні громадської свідомості, передавалися через щоденні практики та культурні інститути. Економічна модернізація, проведена за умов відсутності політичних свобод, породила внутрішні суперечності, які франкізм був неспроможний подолати. Починаючи з другої половини 1950-х років, у

політичному житті країни почали регулярно проявлятися масові виступи робітників, студентів та інтелігенції, що дедалі частіше набували відкрито антифранкістського характеру.

Особливо активно виявилася студентська молодь, яка трансформувала університети на осередки опору авторитарній владі. Студентські протести свідчили не лише про зростання політичної свідомості молоді, а й про появу нових форм опозиції, що не спиралася ані на республіканські, ані на монархічні традиції минулого. Це була опозиція нового типу – постідеологічна, соціально-орієнтована, ідейно близька до демократичного лібералізму та європейських моделей правової держави.

Поступово католицька церква, яка тривалий час була ключовою опорою франкістського режиму, почала дистанціюватися від авторитарної влади. Перші ознаки напруження у стосунках між церквою та режимом проявилися наприкінці 1950-х роках, на тлі політичної лібералізації та внутрішньої трансформації церковної структури. Поступова еволюція церковної думки викликала у Франко розчарування, оскільки церква, яка раніше відігравала роль ідеологічного партнера, почала демонструвати незалежну позицію.

Іспанські ієрархи ініціювали рух під назвою «Оновлення католицької церкви», спрямований на духовну модернізацію та адаптацію до нових суспільних викликів. Цей курс базувався на ідеї, що церква має служити людині, активно реагуючи на актуальні соціальні проблеми, серед яких – мир, глобальна нерівність, небезпека гонки озброєнь тощо.

Ключовим результатом цієї переорієнтації стала поява нової соціальної доктрини католицизму, яка визнавала необхідність діалогу з робітничим класом і навіть допускала співпрацю з лівими політичними силами. Це суперечило основам франкістської державної ідеології, яка будувалася на союзі католицизму, традиціоналізму та авторитаризму.

1971 р. став переломним у стосунках між церквою та франкістською державою. На спільній асамблеї іспанського єпископату та духовенства частина священнослужителів виступила із закликом до перегляду церковної позиції часів громадянської війни. Було висловлено каяття за те, що церква не стала чинником примирення у конфлікті, а натомість підтримала одну зі сторін. Хоча ця позиція не отримала одностайного схвалення, сам факт її висловлення свідчив про глибоку трансформацію релігійної свідомості. У 1973 р. церква публічно підтримала ідею політичного плюралізму, а частина єпископату – необхідність відокремлення церкви від держави. Ці заяви стали серйозним викликом для франкізму, адже церковна підтримка слугувала одним із головних легітимізуючих чинників режиму.

Антифранкістські настрої охопили й іншу традиційну опору режиму – армію. Поштовхом до цього стала революція у Португалії 1974 р., здійснена демократично налаштованими офіцерами. В Іспанії також виникла підпільна організація – Демократична військова спілка, яка об'єднала частину армійських офіцерів, налаштованих на відокремлення збройних сил від участі у політичному контролі. Їхньою метою було створення умов для формування представницького уряду та мирного переходу до демократичної системи.

Соціально-політичне життя країни набувало дедалі більшої динаміки та автономії від диктаторської влади. Ознакою цього стало поступове відновлення елементів громадянського суспільства. Реакцією режиму на ці процеси стала обмежена, контрольована лібералізація, яка, попри свою обмеженість, відкрила шлях до політичних змін. У 1966 р. було ухвалено новий закон про пресу, який скасовував попередню жорстку цензуру і надавав медіа більшу свободу, що згодом стало важливим чинником демократичного переходу.

У 1967 р. було прийнято закон про свободу віросповідання, що ознаменував розрив з політикою католицького монополізму. Ці реформи супроводжувалися

появою політичних асоціацій – прообразів майбутніх партій. У 1965 р. режим змушений був декриміналізувати економічні страйки, які раніше кваліфікувалися як злочини. Проте політичні страйки й далі вважалися загрозою для національної безпеки.

У листопаді 1966 р. Франсіско Франко представив кортесам проєкт нового конституційного акту – «Органічного закону про державу». Цей документ мав на меті кодифікувати основні засади політичного устрою франкістської Іспанії. Згідно з його положеннями, каудильйо як голова держави був проголошений «верховним представником нації, що уособлює національний суверенітет» і здійснює всю повноту політичної та адміністративної влади. Формальною поступкою стало лише символічне розмежування повноважень між посадою глави держави та голови уряду. У такий спосіб закон лише легалізував авторитарний характер влади Франко та закріпив правову основу для функціонування ключових інституцій режиму [27].

Наступним кроком у спробі забезпечити спадковість режиму стала ініціатива щодо відновлення монархії. 22 липня 1969 р. на надзвичайному засіданні кортесів, за ініціативою Франко, Хуана Карлоса де Бурбона, онука скинутого короля Альфонсо XIII, проголошено офіційним наступником престолу. Це рішення розглядалося франкістською верхівкою як стратегія забезпечення стабільності та легітимності режиму в майбутньому, а також як спроба примирити авторитарну спадщину з монархічною традицією.

Однак ці кроки не змогли зупинити неминучий занепад франкістської системи. Попри спроби зберегти її життєздатність через правові та символічні маневри, франкізм поступово втрачав здатність відповідати новим соціально-політичним викликам. Його історична місія виявилася завершеною: режим виконав своє головне завдання – створив передумови для модернізації Іспанії та підготовки до демократичного переходу.

Іспанський досвід трансформації режиму вказує на важливу закономірність політичної еволюції: справжня демократія не виникає раптово, а є результатом тривалого процесу лібералізації. І навіть за відсутності безперервних демократичних традицій, ліберальна модернізація створює необхідний ґрунт для поступової демократизації. Лібералізм, навіть у рамках авторитарного чи монархічного правління, забезпечує формування інституцій, правових норм, культури компромісу та публічної сфери, які є необхідними для повноцінного функціонування демократії.

Таким чином, лібералізація та демократизація постають як дві взаємопов'язані, послідовні фази єдиного процесу політичного переходу. Демократія не може стати стійкою без попереднього етапу політичної відкритості, а лібералізм без подальшої демократизації залишається незавершеним проектом. У цьому полягає головний урок історичного шляху Іспанії другої половини ХХ ст.

2.2. Роль монархії та особистості короля Хуана Карлоса І у демократичному переході

22 листопада 1975 р. принца було приведено до присяги і проголошено королем Іспанії під ім'ям Хуан Карлос І. Формула присяги звучала так: «Клянусь Богом і на Євангелії виконувати основні закони королівства та всіляко дбати про їх виконання» [29].

Новий глава держави постав перед вибором. Франкістський режим зі смертю свого засновника аж ніяк не почав розвалюватися. Він ще мав певний запас міцності, спирався на потужний військово-репресивний апарат. Демократичний рух, домігшись певних успіхів, тим не менш не став загальнонародним, здатним змести диктатуру. Пояснення цьому слід шукати і в

жорстоких репресіях перших років франкізму, що залишили по собі порожнечу в робітничих організаціях, і в аполітичності мас, що насаджувалася режимом, і в соціально-психологічних наслідках промислового буму, зокрема, масовому поширенні конформістських настроїв.

Водночас була очевидною серйозна криза франкізму, що втратив підтримку своєї колишньої опори – впливових кіл політичної та економічної еліти та церковної олігархії. Звісно, король міг надати режиму форму абсолютної монархії за зразком тих, що існують у низці країн Азії. Але було зрозуміло, що Хуан Карлос, який не мав ані династичної, ані демократичної, ані тим більше харизматичної легітимності, не зможе зміцнити позиції монархії, зберігши статус-кво.

У своєму першому виступі в Кортесах Хуан Карлос, закликавши іспанців покінчити з розбіжностями та досягти «ефективної згоди, заснованої на національному примиренні», заявив про намір стати «королем усіх іспанців». Король з цілковитою очевидністю продемонстрував прагнення подолати розкол нації на два ворожі табори, породжений братовбивчою громадянською війною, та зайняти надпартійну позицію.

Представники демократичної опозиції здебільшого продовжували не вірити в те, що авторитарна монархія здатна самотрансформуватися і стати на шлях демократизації політичного життя Іспанії. Нерідко ця невіра підкріплювалася негативним ставленням до інституту монархії взагалі, а також догматичним республіканізмом – спадщиною минулого.

Тим часом Хуан Карлос вже в цей час орієнтувався на демократизацію політичного життя Іспанії і, відповідно, на здобуття демократичної легітимності. При цьому він був прихильником еволюційного шляху розвитку, відмовившись від поширеної в той час ідеї «демократичного розриву» з франкізмом, потенційно загроженого хаосом і безладом.

Здавалося б, у Хуана Карлоса було достатньо владних повноважень, що перейшли у спадок від Франко, для втілення своїх планів у життя. Відповідно до чинного законодавства король уособлював собою національний суверенітет і був вищим представником нації. Без його згоди не можна було змінювати Конституцію. Щоб ініціювати реформу Основних законів, король міг звертатися до нації за допомогою референдуму. Він призначав і знімав голову уряду та голову Кортесів, міг головувати на засіданнях кабінету міністрів, видавати розпорядження в ранзі законів, санкціонувати закони-декрети, не погоджуватися з оприлюдненням того чи іншого закону.

Однак реальні можливості Хуана Карлоса не відповідали обсягу його владних повноважень. Справа в тому, що глава держави міг ухвалювати рішення лише за згодою та в координації з основними державними інститутами – урядом, кортесами та радою королівства (цей дорадчий орган був призначений надавати допомогу главі держави у всіх найважливіших справах і рішеннях, що належать до його виключної компетенції). У ст. 8 Органічного закону (ухвалений у 1967 р.) говорилося, що «розпорядження глави держави мають бути узаконені залежно від предмета розгляду, головою уряду або відповідним міністром, головою Кортесів або головою ради королівства. Будь-які розпорядження, що не враховують цієї процедурної вимоги, втрачають чинність». Наприклад, глава держави міг затвердити закони лише за умови, що до цього вони вже схвалені Кортесами. Призначити або зняти голову уряду він міг лише за згодою Ради королівства [30].

Таким чином, король не грав ролі арбітра, він був одним з акторів на політичній сцені Іспанії, що діяв за вже встановленими «правилами гри». Законодавство «пізнього франкізму», що зазнало значної еволюції порівняно з «раннім» періодом диктатури, суттєво обмежувало можливості глави держави. Якщо для Франко ці обмеження мали суто символічний характер, то для Хуана Карлоса вони ставали відчутними.

Реформаторські починання короля обмежувало те, що основні державні інститути очолювали ортодоксальні франкістські чиновники, на підтримку яких він розраховувати не міг. Хуан Карлос орієнтувався на поєднання торгу та домовленостей з франкістами з «витисканням» їх із владних структур. По суті, взявши курс на перетворення політичної системи франкізму зсередини, король розпочав ризикований експеримент, передбачити результат якого було неможливо.

Хуан Карлос розпочав реформи з оновлення керівництва провідних структур, насамперед посади голови кортесів та ради королівства (ними за франкістськими законами керувала одна й та сама особа). Насамперед шляхом складних переговорів він зумів домогтися від ради королівства згоди на призначення на посаду її голови професора політичного права Торкуато Фернандеса-Міранди, який у роки навчання майбутнього короля був його вчителем і наставником. Король цінував його за глибокі знання та блискучий розум.

Потім Хуан Карлос очистив кабінет міністрів від ортодоксальних франкістів. У липні 1976 р. він домогся призначення головою уряду Адольфо Суареса (у попередньому складі кабінету міністрів останній був міністром-генеральним секретарем франкістського «Національного руху»). Король дослухався поради Фернандеса-Міранди, на думку якого енергійному та амбітному Суаресу було цілком до снаги демонтувати франкістський режим.

За підтримки короля Суарес і Фернандес Міранда до червня 1977 р. провели реформи, що ліквідували низку франкістських структур та запроваджували демократичні інститути й норми (розпуск франкістського «Національного руху» та вертикальних профспілок, легалізація лівих партій і профспілок, реформа виборчої системи). Рух шляхом демократизації політичної системи відбувався в умовах потужного опору з боку правих та ультраправих сил,

що прагнули зберегти статус-кво. Проведені реформи створили підґрунтя для легітимізації монархії Хуана Карлоса.

Ключовою ланкою переходу до демократії стала конституційна реформа (її називають також політичною реформою). Король прагнув демонтувати франкізм, спираючись на чинні правові інститути, не порушуючи нормального перебігу політичного процесу. Ще у 1969 р., перед тим як король присягнув на вірність принципам Національного руху, Фернандес-Міранда сказав йому: «Закони зобов'язують, але не зв'язують. Вони дозволяють легітимно проводити реформи – переходити від одного закону до іншого». Мався на увазі механізм перегляду існуючого порядку, наявний у франкістському законодавстві. У ст. 10 Закону «Про спадкування посади глави держави» зазначалося: «Для того, щоб скасувати або змінити Основний закон, потрібна, крім згоди кортесів, народний референдум».

У законопроекті про політичну реформу, внесеному урядом до кортесів, декларувався суверенітет народу, малася на увазі ліквідація основних інститутів франкізму – корпоративних кортесів та «Національного руху», обрання двопалатного парламенту на основі загального, прямого й таємного голосування.

Схвалення франкістськими прокурадорами цього законопроекту, що демонтував франкістську державність і створював основи демократичного ладу, ставало для них «політичним харакірі».

Здавалося неможливим, що чиновники колишнього режиму проголосують за ухвалення закону, який покладе край і франкістським кортесам, а отже, і їхній кар'єрі, і політичній системі франкізму загалом. До того ж, відповідно до порядку роботи кортесів, вирішальну роль при обговоренні законопроектів відігравали парламентські комісії. Їм не встановлювався для цього певний термін, тому вони могли затягувати обговорення питання до нескінченності. Було очевидно, що законопроект, який передбачав скасування основних франкістських інститутів,

приречений: або він взагалі не вийде з кортесів, або буде змінений до невпізнання.

Ф. Міранда розпочав реформування діяльності кортесів. Він замінив голів комісій, змістивши з цих посад ортодоксальних франкістів, запровадив режим «термінового проходження» для певних законопроектів. Важливе значення мало й створення парламентських груп (крім комісій) відповідно до ідейно-політичних позицій прокураторів. Завдяки такому поділу, прихильники реформ могли діяти, спираючись на підтримку своєї групи та створюючи відчутну перевагу над ортодоксальними франкістами.

Ці зміни підготували проходження закону про політичну реформу. 18 листопада 1976 р. після палких дебатів, що тривали загалом 25 годин, законопроект було поставлено на голосування, результати якого перевершили всі очікування реформаторів. 425 депутатів висловилися за ухвалення закону, 54 – проти, 13 утрималися. Таким чином, сталося неймовірне: прямий шлях до демократії в Іспанії парадоксальним чином відкрили самі франкісти.

Такий великий успіх пояснювався, звісно, не лише реформою кортесів. Дався взнаки й тиск уряду на частину прокураторів, що поєднував обіцянки та ледь приховані погрози на їхню адресу. Значно пізніше, у 1984 р., А. Суарес визнав, що голоси низки прокураторів «були куплені обіцянками в майбутньому впливових посад».

Відповідно до франкістського закону «Про спадкування посади Глави держави» король виніс законопроект на референдум. Демократична опозиція опинилася перед дилемою. Підтримати законопроект означало відмовитися від раніше ухваленої лінії на «розрив з франкізмом» та схвалити курс уряду А. Суареса, який восени 1976 р. ще сприймався багатьма як постфранкістський. Зайняти негативну позицію щодо законопроекту означало виступити проти реформи, що веде до встановлення в країні демократії.

Роблячи вибір, табір демократичних сил розколовся. Багато партій та організацій схвалили законопроект, закликавши населення проголосувати за нього. Навпаки, компартія та Іспанська соціалістична робітничка партія (обидві тоді ще не були легалізовані) закликали бойкотувати референдум, посиляючись, зокрема, на те, що уряд обмежується лише обіцянками демократії, тоді як у країні відсутні демократичні свободи та зберігається старий механізм влади.

Більшість іспанців не підтримали заклик КПП та ІСРП, побачивши в законі реальну можливість ліквідації політичних інститутів франкізму. Із загальної кількості тих, хто брав участь у голосуванні, на підтримку законопроекту висловилися 94,2 %, проти – лише 2,6 %. Водночас 22,6 % усіх виборців бойкотували референдум, продемонструвавши з різних причин свою незгоду з позицією уряду.

Результати референдуму переконали опозиційні організації, що закликали до його бойкоту, в необхідності прийняти реформу, яка проводилася під егідою Хуана Карлоса, як єдино можливий у тих умовах шлях мирної ліквідації франкістського режиму. Гасло «демократичного розриву» з франкізмом було знято. Перемогла ідея «узгодженого розриву», яка виходила з того, що демократичні реформи можуть бути проведені шляхом переговорів і співпраці між опозицією та реформістами при владі.

Отримавши підтримку більшості населення на референдумі, Хуан Карлос здобув демократичну легітимність, що було вкрай важливо в тогочасній політичній ситуації. Слід підкреслити, що він досяг своєї мети, ані на йоту не відступивши від чинного законодавства і створивши всі передумови для мирної трансформації франкістської легальності в демократичну.

Зрозуміло, у повсякденному житті іспанців перехід до демократичної легальності зовсім не виглядав ідилією. У 1976–1977 рр. у країні існувала ситуація юридичного вакууму, коли влада в центрі та на місцях на власний розсуд вирішувала, чи застосовувати їм франкістське законодавство, що все ще

залишалося чинним. Подібна ситуація створювала надзвичайно складну, заплутану обстановку. Часто траплялося, що людей заарештовували і відразу ж звільняли, а звільнивши, заарештовували знову. Те, що забороняли в одному місці, дозволяли в іншому, а те, що дозволяли цього дня, забороняли наступного.

І все ж головне полягало в тому, що в цій сповненій суперечностей ситуації реформаторам вдалося зберегти контроль над станом справ у країні. Хуан Карлос виступав одночасно як «мотор» і як покровитель переходу від франкізму до представницької демократії. Борючись за створення парламентського режиму з поділом влади, король прагнув подолати франкістську традицію єдиновладдя. Діючи за лаштунками і зберігши за собою роль арбітра, він був готовий добровільно відмовитися від багатьох своїх повноважень, поділитися ними з тими владними структурами, які належало створити.

Політика національного примирення призвела до остаточного подолання розколу іспанських правих і лівих сил, їхніх взаємних поступок. Цей курс матеріалізувався в «пактах Монклоа» – угоді між урядом та всіма представленими в Кортесах партіями (вона діяла з жовтня 1977 р. по грудень 1978 р.). «Пакти Монклоа» були компромісом, відповідно до якого кожна зі сторін погодилася на поступки в ім'я досягнення спільних цілей – стабілізації режиму представницької демократії та пом'якшення наслідків економічної кризи середини 70-х років ХХст.

Міжпартійна угода створила сприятливий клімат для розробки демократичної Конституції країни замість франкістського законодавства. Конституція згоди, у розробці якої брали участь представники уряду та основних партій, була схвалена більшістю голосів (87,7 %) на референдумі в грудні 1978 р. Всенародне схвалення Конституції означало ратифікацію демократичної легітимності Хуана Карлоса.

Завдяки Хуану Карлосу індиферентність і навіть негативне ставлення іспанців до монархії змінилися впевненістю в її важливості та необхідності. У січні

1977 р. 77 % опитаних погодилися з тим, що король відіграє «важливу або дуже важливу роль», а 72 % дотримувалися думки, що король керує «добре або дуже добре» [29].

Суттєво також, що діяльність короля знайшла позитивну оцінку у 42 % опитаних, які раніше вважали себе республіканцями. Багато з них перетворилися тепер на прихильників монархії, точніше хуанкарлістів, за іспанською термінологією. Радикальні зміни відбулися і в групах населення, що раніше виявляли байдужість щодо форми державного устрою Іспанії – 65 % респондентів позитивно оцінили роль короля.

Примітно, що ліві партії – компартія та Іспанська соціалістична робітничая партія, які традиційно стояли на республіканських позиціях, визнали монархію. Вони перестали акцентувати увагу на дилемі «монархія – республіка», заявивши, що лінія вододілу в суспільстві інша, а саме «демократія – диктатура». Зсув у їхніх позиціях сприяв зміцненню демократичних порядків.

Незважаючи на здобуття верховною владою всебічної легітимності та досягнуте національне примирення, молодій іспанській демократії належало ще пройти серйозне випробування. Її головним противником були консервативні кола офіцерства, вкрай незадоволені процесом демократизації, який, на їхню думку, означав реванш з боку переможених у громадянській війні.

23 лютого 1981 р. близько 200 цивільних гвардійців увірвалися до будівлі Кортесів, де в цей час затверджувалася кандидатура нового голови уряду, перетворивши на заручників 350 депутатів, керівників основних партій та членів уряду. Резервом путчистів (що розраховували схилити на свій бік короля) були офіцери, у тому числі високопосадовці, які займали вичікувальну позицію. До змови були залучені й багато впливових цивільних осіб – промисловці, банкіри, які фінансували заколотників.

Історія розпорядилася так, що Хуан Карлос, як і на першому етапі демократизації, вийшов з-за лаштунків і став головною дійовою особою драми,

що розігралася. Король виявився на той момент єдиним з керівників країни, здатним вільно вирішувати й діяти. Звернувшись до путчистів і наказавши їм скласти зброю, король врятував молоду демократію, коли інші захисні засоби не спрацювали.

Констатуючи зростання впливу інституту монархії та зміну уявлень про неї в суспільній свідомості в перехідний період, іспанські політологи Р. де Агіла та Р. Монтеро виділяють такі фази цього процесу: «В іспанському політичному дискурсі дилема монархія – республіка поступилася місцем дихотомії диктатура – демократія. Монархія подалу перетворилася на арбітра системи, потім на її «стрижень», пізніше на символ єдності та рівноваги і, нарешті, на захисника свобод» [19].

Конституція 1978 р. юридично оформила створення в Іспанії «немонархічної монархії» (вислів філософа Х. Л. Арангурена), за якої король, царюючи, а не керуючи, є верховним арбітром, опорою нації. Відповідно до Конституції, король – «глава держави, символ єдності й сталості, арбітр у діяльності установ», що здійснює вище представництво Іспанії в міжнародних справах [43].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ В ІСПАНІЇ

3.1. Особливості політичного режиму після переходу до демократії

20 листопада 1975 р. є ключовою датою в новітній історії Іспанії. Цього дня помер Франсіско Франко Баамонде – людина, яка уособлювала режим, що правив в Іспанії понад три десятиліття. Протягом цього часу франкістська Іспанія сильно еволюціонувала і на момент смерті диктатора в багатьох аспектах відрізнялася від тієї Іспанії, в якій Франко захопив владу в ході громадянської війни.

Мабуть, забезпечення стабільності та миру протягом понад 30 років стало головним досягненням франкізму, хоча натомість іспанцям довелося розлучитися з багатьма своїми громадянськими правами та політичними свободами. Саме спокій і процвітання після багатьох р. бідності та суспільних потрясінь пробудили у більшості іспанців почуття вдячності та лояльності до режиму. Однак з часом ця лояльність обернулася з переваги на один із ключових недоліків режиму – байдужість до політичного життя країни. Адже, як показує історичний досвід, саме активна боротьба громадянських сил за свої права спонукає владу до перетворень політичної системи. При поверхневому розгляді еволюції франкістського режиму може здатися, що в політичному плані зміни були мінімальними.

Загальноприйнятою є думка, відповідно до якої Франко ніколи не міг, та й не прагнув використовувати свою силу, щоб направити Іспанію на шлях демократичних перетворень. Безумовно, слід визнати справедливність зауваження, що Франко відкидав можливість перенесення західної моделі демократії на іспанський ґрунт через її суперечності з традиціями та

менталітетом іспанців: «Іспанський народ не підготовлений до демократії та не відчуває її так, як народи англосаксонських країн».

Тим часом наступний досвід іспанського суспільства, яке вперше з початку громадянської війни стало на шлях свого соціально-політичного самовизначення і повело боротьбу за повернення національного суверенітету, узурпованого за роки правління Франко, змусив по-новому поглянути на еволюцію франкістського режиму та на його роль у переході Іспанії від авторитаризму до демократії. Іспанська модель демократичного транзиту у всьому світі визнана еталоном. Франкізм утвердився в ході кровопролитної громадянської війни і припинив своє існування мирним шляхом, без військового перевороту чи народних заворушень.

Хоча цей процес був тривалим і аж ніяк не безконфліктним. Іспанська нація, ведена тридцятисемирічним спадкоємцем Франко, Хуаном Карлосом де Бурбоном, вже до 1979 року завершила перший етап демократизації, в ході якого були сформовані нові демократичні інститути влади. 15 червня 1977 р. були проведені перші в сучасній історії Іспанії парламентські вибори, перемогу на яких здобула партія А. Суареса СДЦ. А 6 грудня 1978 р. на загальнонародному референдумі була прийнята Конституція, що оформила Іспанію як представницьку демократію. В історіографії прийнято виділяти і другий етап – консолідацію демократії, тобто адаптацію суспільства до нової форми політичного устрою.

У рамках цього періоду в 1982 році на парламентських виборах перемогу здобула ІСРП, яка до середини 1980-х р. зуміла завершити процес переходу до демократії. До цього часу зник «синдром 23 лютого 1981 р.» і з'явилася впевненість у незворотності демократичних перетворень [3]. Головною особливістю іспанського переходу до демократії став дух національної згоди, якого дотримувалися основні громадські сили країни. Протиборчі сторони відмовилися від політики соціальної помсти. Демократизація ґрунтувалася на

принципах суспільного плюралізму, тому колишні діячі франкізму та їхні прихильники не зазнали переслідувань і отримали право брати участь у визначенні майбутнього Іспанії. Ця особливість простежується з моменту підйому масового демократичного руху та утворення в 1976 р. «Демократичної координації» – єдиного блоку демократичної опозиції, що висунув програму «демократичного розриву» з франкізмом.

Процес переходу Іспанії до демократії, попри всі його переваги та недоліки, можна назвати зразковим, якщо розглядати його на всьому протязі з самого початку. У рамках цього процесу було важливо вирішити безліч надскладних проблем, серед них – необхідність позбавити влади різні франкістські інститути та забезпечити представленість різноманітних політичних партій. Перехід до демократії став колективним успіхом усього іспанського народу, який зміг відновити самоповагу і став прикладом для всього світу. За оцінками деяких політичних і громадських діячів, таких як Адам Міхнік, Вацлав Гавел, Хуліо Марія Сангінетті та інші, перехід Іспанії до демократії став «головним подвигом ХХ ст.» [19]; тому вкрай важливо відзначити зрілість іспанського суспільства того часу. Проте дебати щодо того періоду не вщухають і досі, ця тема жваво цікавить іспанців [20].

Не слід забувати й про роль збройних сил у період переходу Іспанії до демократії. Армія загалом була франкістською, але не настільки всеосяжно, як стверджувалося, оскільки невдовзі після коронації Хуана Карлоса I армія визнала його гарантом і своїм верховним головнокомандувачем.

Таким чином, позиція армії виступила запорукою свободи та захистом від недовіри, яку намагалися підживлювати деякі політичні сили, особливо комуністи. Незважаючи на те, що королю довелося відправити у відставку багатьох високопоставлених осіб, йому вдалося зберегти свій трон, і, всупереч невдоволенню окремих військових діями уряду, не спостерігалось загального прагнення збройних сил до заколоту, лише окремі представники армії обрали цей

шлях і спробували здійснити державний переворот, захопивши парламент 23 лютого 1981 р. Щодо дій самого короля під час кризи, вони стали зразком благородства та відваги. Неможливо повною мірою зрозуміти й оцінити суть процесу переходу до демократії без урахування ролі таких людей, як генерал Мануель Гутьєррес Мельядо, який був прихильником Адольфо Суареса і заклав основи сьогоднішніх демократичних збройних сил Іспанії. Таким чином, можна стверджувати, що без підтримки армії процес переходу Іспанії до демократії в тому вигляді, в якому він відбувся, навряд чи був би можливим.

До визначальних рис переходу до демократії в Іспанії слід віднести верховенство цивільної влади, доброзичливі відносини церкви та держави, створення автономних спільнот, подолання десятиліть ізоляції завдяки вступу до НАТО 30 травня 1982 р. та до ЄС 1 січня 1986 р. Також було забезпечено релігійну свободу, з'явився обраний в результаті загального голосування парламент, відбулася легалізація профспілок, політичних партій та загалом демократії, яку очолював король. Все це стало можливим в результаті безперервного переговорного процесу [22].

Конституція 1978 р., що стала результатом політичних перетворень, була воістину революційною, оскільки представляла собою повний розрив з диктатурою та передбачала створення демократичного порядку, практично невідмінного від західних демократій. Можна стверджувати, що перехід Іспанії до демократії виявився успішною операцією, яка завершилася, коли політичні партії та профспілки стали повністю законними, запанувала свобода вираження поглядів, маніфестацій та забезпечувалося право на страйк. Зрештою, гарантувалося верховенство права. Історик Хуліо Аrostегі назвав цей період «основою сьогodenня Іспанії» [23].

Таким чином, Конституція 1978 р., як наслідок консенсусу, дозволила створити соціальну державу, розробити справжню систему прав і свобод та заснувати автономні спільноти, що забезпечило децентралізацію влади,

порівнянню з федеративним устроєм. По суті, вона стала основою для найтривалішого періоду миру, розвитку та стабільності в новітній історії країни.

Можна стверджувати, що демократизація Іспанії стала історичним подвигом, прецедентів якому не було після Другої світової війни, що стало прикладом і моделлю на міжнародному рівні. По суті, цей процес виявився вінцем переходу від диктатури до демократії, свого роду «успішною операцією». Але перш за все необхідно розуміти та враховувати обставини, в яких ці події відбувалися. Потрібні були величезні зусилля всіх іспанців, які прагнули розв'язати протиріччя двох сторін, що зіткнулися в ході громадянської війни 1936-1939 рр., що, в свою чергу, вимагало політичної та соціальної волі та навіть благородства; також спостерігалось прагнення примирити протилежні ідеології в інтересах усіх громадян країни. У будь-якому випадку, диво переходу Іспанії до демократії полягає в тому, що суспільство виявилось в змозі здійснити демократичну самоорганізацію менш ніж за 3 роки.

При цьому не можна стверджувати, що процес проходив абсолютно мирно, оскільки спостерігалися окремі випадки насильства, які були усунені завдяки виникненню нових демократичних інститутів. Демократизація Іспанії полягала в переході від закритого режиму, що не передбачав свобод, до демократичного устрою, який перетворив іспанське суспільство. До того ж відбулися значні політичні, соціальні, релігійні та культурні зміни [27].

Політичні лідери періоду переходу Іспанії до демократії стали його символом та етичним прикладом для інших, вони керувалися поняттями консенсусу та державних інтересів – ці якості дуже знадобилися б не лише нинішнім іспанським політикам, а й державним діячам інших країн [28].

Водночас аналізований процес, перетворившись на інструмент легітимації існуючої сьогодні політичної системи, в останні роки відкидається тими, хто прагне ліквідації нинішнього політичного та соціального устрою, зокрема й монархії.

Сьогодні перехід Іспанії до демократії одними розглядається як своєрідна парадигма, міф. Інші зневажливо називають його «режимом 78 року» та приписують йому лише продовження франкізму (так чинить, зокрема, крайня ліва партія «Подемос»). Тут проглядається одна з найбільш серйозною загрозою щодо демократії з того моменту, як була затверджена Конституція в 1978 р.

У чому сумнівів немає, так це в тому, що даний процес став своєрідним очищенням, катарсисом для іспанців, допоміг залікувати старі рани, які сьогодні ліві сили хочуть роз'ятрити знову, забуваючи про контекст тих подій. Цей процес став одним з найважливіших у новітній історії Іспанії. Подібного йому більше не відбувалося [30].

Разом з тим очевидно й безперечно, що Конституція – живий текст, він не може існувати у відриві від реальності, тому реформи необхідні, але тільки за умови широкого обговорення в суспільстві та досягнутого на його основі консенсусу .

Варто зазначити, що до 2008 р. рівень схвалення подій періоду переходу Іспанії до демократії серед населення країни був досить високим, хоча незгодні існували завжди, з самого початку описуваного процесу. У 2012 р. кількість тих, хто до даного періоду ставиться критично, стала рекордно високою. За рік до цього виникло «Рух 15-М», що збіглося з фінансовою кризою, політичними, економічними, соціальними та поколінськими змінами .

Нарешті, щоб зрозуміти суть політичної, економічної та інституціональної кризи, яку переживає сьогодні Іспанія, необхідно зробити кілька уточнень: криза викликана не періодом переходу до демократії та тими рішеннями, які тоді були прийняті, а скоріше корупцією.

У великих політичних партіях (ІСРП та НП), спекуляціях на ринку нерухомості, незбалансованості зони євро, тиску банків та низькій ефективності системи виробництва в країні. Тим, хто незадоволений підсумками періоду переходу Іспанії до демократії, часто бракує аргументів та критичного підходу,

що дозволяв би враховувати обставини тієї епохи. Якби тоді вибір був зроблений на користь переслідувань і чисток, навряд чи вдалося б досягти тріумфу демократії. Як ліві, так і праві партії прагнули головного – не допустити нового зіткнення між громадянами своєї країни, і саме тому політичним групам вдалося досягти згоди [34].

Демократизація Іспанії полягала в переході від закритого режиму, що не передбачав свобод, до демократичного устрою, який найістотнішим чином змінив іспанське суспільство. Відбулися значні політичні, економічні, соціальні, релігійні та культурні перетворення. Цей період став одним із ключових у новітній історії країни, оскільки саме тоді з'явилася нині діюча Конституція і зародилася демократія. Перехід Іспанії до демократії став приводом для гордості всіх іспанців в епоху, наповнену різними конфліктами, адже по суті був здійснений безпрецедентний історичний подвиг.

В першу чергу необхідно розуміти обставини, в яких розглядаються події. Перехід до демократії виявився можливим в результаті зусиль всього іспанського суспільства, яке прагнуло залікувати рани, що залишилися від громадянської війни 1936-1939 рр. та подальших репресій режиму Франко.

Вдалося примирити різні ідеологічні течії в інтересах всієї країни. Завдяки цьому періоду в Іспанії знову запанувала демократія. Подібних подій більше не відбувалося. Варто, однак, поміркувати і над «незавершеною демократизацією». Диво переходу до демократії полягало в тому, що іспанське суспільство змогло демократично самоорганізуватися і покінчити з «Іспанією переможців і переможених».

Період переходу до демократії, що виступив інструментом легітимації нинішньої політичної системи, останнім часом став відкидатися тими, хто прагне демонтажу існуючого устрою, в тому числі монархії. На закінчення зазначимо, що сьогодні Іспанія належить до групи країн з «повноцінною демократією»; тим не менш, через фінансову кризу

2008–2013рр., погіршення інституційної легітимності та руху за відділення Каталонії багато демократичних досягнень були поставлені під сумнів.

У будь-якому випадку цей дефіцит демократії спостерігається не тільки в Іспанії, а й в інших країнах, оскільки переживана криза є системною та сутнісною. Таким чином, основне завдання полягає в тому, щоб відновити в повній мірі демократію і не допустити нового відкату до обмежень прав і свобод. Що стосується самого періоду переходу Іспанії до демократії, то потрібно більше часу для того, щоб здійснити всебічний та об'єктивний його аналіз, однак можна стверджувати, що демократизація та Конституція 1978 року стали основою того порядку, в рамках якого сьогодні живуть усі іспанці і який ми зобов'язані захистити.

3.2. Зміна політичної системи як фактор демократизації в Іспанії

Після смерті Франсіско Франко в 1975 р. Іспанія вступила в нову історичну епоху, що ознаменувалася складним і водночас динамічним переходом від авторитаризму до демократії. Центральне місце в цьому процесі зайняла трансформація політичної системи, яка охоплювала як реформування державних інституцій, так і перегляд правових основ функціонування влади. Прийняття нової Конституції 1978 р., легалізація політичних партій, створення багатопартійної парламентської системи та децентралізація влади стали ключовими кроками на шляху до утвердження демократичних принципів.

Процес політичної модернізації в Іспанії був започаткований реформістськими силами, які діяли під керівництвом короля Хуана Карлоса I. Серед ключових передумов для переходу до демократичного устрою варто виокремити кілька важливих факторів.

По-перше, підписання Мадридської угоди стало поштовхом до зовнішньої фінансової підтримки з боку Сполучених Штатів Америки, що зміцнило економічну основу для майбутніх реформ.

По-друге, проведення економічних трансформацій під контролем міжнародних організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду та Організації економічного співробітництва і розвитку, сприяло зростанню обсягів іноземних інвестицій, активному розвитку промислового сектора та туристичної галузі.

По-третє, у країні почали формуватись основи громадянського суспільства. Це стало можливим завдяки послабленню диктаторського режиму Франко, зокрема через зменшення рівня цензури, дозвіл на створення профспілок і громадських організацій, а також можливість проводити акції протесту з метою захисту прав та інтересів населення.

По-четверте, значний вплив на демократичні зміни мала позиція Католицької церкви. Рішення Другого Ватиканського собору щодо підтримки глобального курсу на демократизацію призвело до змін у позиції іспанської церкви, яка почала відкритіше підтримувати політичні й соціальні трансформації у державі.

Соціально-економічна та політична ситуація в Іспанії наприкінці диктатури Франко створила умови для запуску демократичних змін, які згодом стали базою модернізації політичної системи країни. Ініціатором цих трансформацій виступив король Хуан Карлос I, який, незважаючи на обмежені повноваження, взяв на себе роль символу національної єдності та стабільності. Його авторитет, що спирався одночасно на династичну легітимність, підтримку франкістських кіл і довіру демократичних сил, дозволив об'єднати різні політичні групи навколо ідеї поступового переходу до демократії.

Формування широкого політичного консенсусу стало можливим завдяки кільком важливим чинникам. Усі ключові учасники політичного процесу визнали

монархію інституційною опорою реформ, підтримали ідею децентралізації через надання автономії регіонам, а також погодилися на діалог між представниками лівих та центристських політичних сил.

З ініціативи короля та за його підтримки було реалізовано низку рішень, що засвідчили зрілість іспанської політичної еліти та її готовність до демократичного перетворення. США надали політичну підтримку процесу демократизації, що дало змогу усунути уряд, який залишався вірним франкістській традиції й не відповідав новим викликам часу. Паралельно відбувся діалог із представниками поміркованих правих сил, які підтримували реформаторський курс і увійшли до складу уряду під керівництвом Адольфо Суареса. Саме цей уряд виступив ініціатором низки кроків: амністії для політичних в'язнів, легалізації політичних партій і профспілок.

Ключовим правовим актом того періоду став Закон про політичну реформу. Він визнав народ джерелом влади, ліквідував залишки авторитарної системи (зокрема, «Корпоративні кортеси та Національний рух») і відкрив шлях до проведення перших демократичних виборів до двопалатного парламенту на основі загального і прямого виборчого права.

Налагодження діалогу з опозицією через створення «Комісії дев'ятьох» дозволило ухвалювати ключові державні рішення шляхом широкого консенсусу. Виборча перемога партії Союз демократичного центру відкрила можливість ініціювати процес створення нової Конституції. Підписання Пактів Монклоа стало кульмінацією внутрішньоелітного примирення. Ці домовленості забезпечили політичну стабільність і дозволили практично реалізувати принцип верховенства права [4].

Хоча зовнішньополітичні питання, зокрема приєднання до НАТО, залишалися предметом дискусій (окремі політичні сили виступали проти, зокрема соціалісти й комуністи), всі сторони підтримували ідею європейської інтеграції. Це пояснювалося прагненням до виходу з міжнародної ізоляції,

високим суспільним оптимізмом, зумовленим економічним зростанням, а також потребою у стабільному європейському партнерстві для поглиблення демократизації.

Референдум щодо ухвалення Конституції став завершальним етапом інституційного закріплення нових демократичних правил. Основний закон Іспанії передбачав жорсткий механізм внесення змін, що гарантувало стабільність правового порядку. Важливим інструментом стала конституційна норма про «ампаро» – пріоритетне судове розглядання справ, пов'язаних з порушенням прав і свобод людини.

Успішному переходу також сприяло внутрішнє порозуміння між політичними силами, яке отримало символічну назву – «пакт забуття». Його суть полягала у свідомому уникненні реваншизму, подоланні духу протистояння, який колись призвів до громадянської війни, та наданні всім політичним учасникам, навіть прихильникам диктатури, можливості брати участь у суспільному житті.

Важливим чинником стабільного впровадження демократичних змін в Іспанії стала підтримка цих перетворень з боку збройних сил. Лояльність військових забезпечувалася значним авторитетом короля Хуана Карлоса I як головнокомандувача, а також браком реальних альтернатив серед армійських кіл для протидії курсу на демократизацію. Одночасно відбулося формування суспільного розуміння демократії як інструменту стабільного розвитку політичної системи країни.

Як зазначає Ч. Пауелл, парламентські вибори 1982 р. стали важливою віхою, оскільки до влади прийшла Іспанська соціалістична робітнича партія (ІСРП), що дало старт новому етапу політичної модернізації. Соціалісти запропонували нову концепцію демократичного розвитку, яка передбачала поглиблення інституційної консолідації, подолання наслідків економічної кризи та технологічну трансформацію виробничої сфери. Їх тринадцятирічне

перебування при владі стало свідченням зрілості іспанського виборця, який надавав підтримку силам різної ідеологічної орієнтації, зберігаючи змагальність політичного середовища [32].

Цей період реформ мав низку характерних рис. По-перше, було збережено курс на європейську інтеграцію, що супроводжувалося зміцненням політичних і економічних інституцій. По-друге, економічні зміни здійснювалися на основі балансу між ефективністю та соціальною справедливістю, що забезпечило позитивну динаміку у сферах охорони здоров'я, освіти та пенсійного забезпечення. По-третє, реформування збройних сил відбулося шляхом трансформації вищих військових органів у дорадчі структури, а членство Іспанії в НАТО сприяло включенню країни в європейську систему колективної безпеки. По-четверте, вступ до Європейських Співтовариств закріпив незворотність демократичного курсу Іспанії та інтегрував її до західної цивілізаційної спільноти.

Попри досягнення, ІСРП не вдалося уникнути негативних наслідків економічної кризи 1992–1994 рр. Зростання безробіття, скорочення соціального захисту та масштабні протести призвели до поразки на виборах 1996 р., де перемогу здобула Народна партія. Її економічна політика дозволила досягти значного прогресу, що забезпечило впевнену перемогу на виборах 2000 р. За словами Ч. Пауелла, ці вибори засвідчили остаточне становлення демократичного політичного режиму та початок стабільного функціонування політичної системи [32].

На основі аналізу цього періоду можна виокремити кілька ключових особливостей інституціоналізації політичної еліти Іспанії у процесі модернізації.

По-перше, вирішальну роль у формуванні нового політичного класу відіграв король Хуан Карлос I. Його політична відповідальність і моральна легітимність сприяли формуванню нової еліти, до якої увійшли молоді

реформатори, готові поєднувати власні інтереси на користь загального національного проекту.

По-друге, модернізація розглядалася як процес повернення Іспанії до європейської цивілізаційної моделі. Цінності Європи стали дороговказом демократичного поступу, а сама монархія виступала гарантом стабільності. Важливим механізмом цього курсу стало національне примирення між політичною елітою та громадськістю, що реалізувалося через узгодження реформ, соціальний діалог і референдуми, зокрема «пакти Монклоа» та співпрацю уряду з профспілками і опозицією.

По-третє, прийняття нової Конституції та її визнання всіма учасниками політичного процесу як базового правового документа забезпечили створення надійного нормативного поля для регулювання політичних та економічних процесів. Синхронізація макрорівня – тобто визнаних «правил гри», легітимності та культурних норм – з мікрорівнем, що включав конкретні політичні інструменти й практики, дозволила забезпечити поступову та злагоджену реалізацію реформ.

По-четверте, політична еліта втілювала модернізацію в межах чітко визначеної структури: аналіз потреб трансформації, визначення стратегічних цілей, розробка сценаріїв розвитку, реалізація рішень і постійний моніторинг результатів. Такий підхід забезпечив ефективність управління модернізаційним процесом і підтвердив здатність іспанської еліти до відповідального політичного лідерства.

Процес політичної модернізації в Іспанії супроводжувався активним використанням сучасних технологій політичної діяльності, що забезпечили ефективність і послідовність змін. Значну роль у цьому відіграв політичний консалтинг, який забезпечував професійний супровід реформ.

Одним із прикладів цього став внесок радника монарха Т. Ф. Міранди, який був залучений до розробки і впровадження ключових положень політичної

реформи. Поряд із цим використовувалось політичне проектування, що допомогло окреслити бажану модель майбутнього Іспанії, орієнтовану на інтеграцію до європейської спільноти. Це відображало запит більшості громадян і підвищувало їхню залученість до трансформацій. Формування стратегічного порядку денного здійснювалося за ініціативи короля, який акцентував увагу суспільства та політичної еліти на основних цілях модернізації та брав на себе політичну відповідальність за курс змін.

Важливою технологією стало застосування фреймінгу, що дозволяло структурувати комунікацію з громадськістю через зрозумілі й привабливі образи модернізації, зокрема – стабільність, європейські стандарти життя, гарантії прав і свобод, а також подолання відставання від провідних країн Європи. Це формувало позитивне сприйняття змін і водночас унеможливлювало повернення до авторитарного минулого. Політичне сценарування дозволило уряду чітко вибудувати модель дій у межах наявних альтернатив – від обережного реформізму до глибоких перетворень – і визначити відповідні шляхи реалізації.

У поєднанні з технологіями прийняття рішень, політичного менеджменту та маркетингу, це дозволяло налагодити ефективну взаємодію як всередині політичної еліти, так і з громадськістю. Результатом стало підписання низки угод, які закріпили нові правила взаємодії, легітимізували реформи та забезпечили високу залученість суспільства. Завершальною ланкою виступало оцінювання досягнутих результатів через референдуми, які підтверджували підтримку з боку громадян.

Загалом іспанська політична еліта виявила високий рівень здатності до самостійного управління процесами модернізації. Це дало змогу реалізувати масштабний національний проєкт завдяки внутрішній згуртованості, організованості процедур і використанню дієвих політичних інструментів. Інституціоналізація еліти проявилась у кількох важливих аспектах. Вона продемонструвала адаптивність, яка проявлялася у здатності реагувати на

внутрішні й зовнішні виклики, поступово засвоюючи демократичні цінності та забезпечуючи ефективність реформ.

Складність цього процесу визначалася лідерською роллю монарха, що консолідував структурні та функціональні ресурси політичної системи задля досягнення поставлених завдань. Автономність виявилася в здатності політичних акторів діяти в межах конституційних норм, зберігаючи баланс влади та пріоритетність загальнонаціональних інтересів над вузькогруповими.

Згуртованість полягала у взаємодії владних інституцій на основі домовленостей, що дозволяло уникати конфліктів і досягати стратегічних цілей. Конгруентність визначалася відповідністю ухвалених правил і норм суспільному запиту, що закладало підґрунтя для реалізації реформ. Нарешті, ексклюзивність інституційного підходу проявлялася у чіткому розумінні майбутньої моделі розвитку та послідовному її впровадженні через політичні технології.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вивчення іспанського демократичного транзиту у вітчизняній та зарубіжній літературі засвідчує існування кількох ключових наукових підходів до дослідження цього унікального історичного процесу. В українській науковій традиції домінує порівняльно-аналітичний підхід, у якому іспанський досвід демократизації розглядається крізь призму транзитології, поставторитарної трансформації та політичного компромісу.

Іспанія постає як приклад ефективного «м'якого» переходу до демократії, що поєднує поступову еволюцію політичної системи з мирним трансфером влади за участі політичних еліт, монархії та громадянського суспільства. Значну увагу вітчизняні дослідники приділяють вивченню соціально-економічних чинників пізнього франкізму, трансформації режиму зсередини та легітимації нових політичних норм у межах авторитарної системи.

Велика частина науковців, зокрема Х. Тесанос, Р. Котарело, А. де Блас, С. Пейн, акцентують увагу на провідній ролі політичних еліт у забезпеченні мирного переходу, а також на значенні Конституції 1978 р., Пактів Монклоа та міжнародного визнання Іспанії як нової демократії. Західні дослідження також зосереджуються на інституційній спадковості, ролі громадських рухів, впливі зовнішнього середовища та культурі консенсусу.

Методологія дослідження політичної трансформації Іспанії ґрунтується на поєднанні проблемно-хронологічного, історичного та структурно-функціонального підходах, а також порівняльному аналізу, що дозволяє комплексно проаналізувати перехід країни від авторитаризму до демократії. Чітко визначений понятійний апарат – такі терміни, як «демократизація», «авторитаризм», «політична трансформація», – забезпечує ясність дослідження й дозволяє системно осмислити ключові процеси та інституційні зміни, які сформували сучасну демократичну модель Іспанії.

Історичні передумови трансформації політичної системи Іспанії у другій половині XX ст. демонструють, що навіть глибоко вкорінений авторитарний режим, як франкізм, зазнає змін під тиском внутрішніх суперечностей, соціально-економічних викликів та зовнішньополітичних обставин. аким чином, передумови демократичного переходу в Іспанії не виникли зненацька, а формувалися поступово в межах самого франкістського режиму.

Лібералізація створила простір для політичної модернізації, а успадковані інституції – базу для майбутньої демократії. Іспанський приклад підтверджує, що авторитаризм може підготувати ґрунт для демократії, якщо внутрішні еліти здатні до адаптації, а суспільство – до поступового політичного пробудження. Хуан Карлос I, очоливши Іспанію після Ф.Франко, не зберіг авторитарний режим, а навпаки – став рушієм демократичних змін.

Завдяки виваженим крокам, політичним компромісам і особистій ініціативі, йому вдалося мирно демонтувати франкістську систему, закласти основи конституційної монархії й здобути довіру більшості населення. Його роль у перехідний період була не формальною, а ключовою – саме завдяки йому Іспанія пройшла шлях до демократії без насильства та політичного хаосу.

Після переходу до демократії Іспанія сформувала стабільний парламентський режим, заснований на верховенстві права, багатопартійності, розподілі влад і політичному плюралізмі.

Інституційна модель Іспанії після переходу відзначалася консенсусним підходом, включенням усіх політичних сил у процес реформ і децентралізацією через автономії. Це забезпечило легітимність нової демократії та стало прикладом успішного мирного демонтажу авторитарного режиму.

Модернізація політичної системи Іспанії стала вирішальним чинником її успішного переходу від авторитарного режиму до стабільної представницької

демократії. Цей процес охопив не лише правову трансформацію, а й глибоку інституційну, кадрову та ціннісну перебудову.

Іспанський досвід показав, що поступові, але цілеспрямовані зміни, здійснені в межах чинної правової системи, здатні призвести до глибокої демократичної трансформації навіть за умов авторитарної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960–1982).р. Вінниця: ВНТУ, 2009. 160 с.
2. Іваницька О. П. Ідеологія та суспільно-політичні доктрини франкістського режиму в Іспанії 1939–1975 р. : сучасні підходи. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса. 2015–2016. Секція Історія*. URL: <https://jpvs.donnu.edu.ua/article/view/3628> (дата звернення: 27.04.2025).
3. Tezanos, José Félix, Cotarelo, Ramón, de Blas, Andrés (eds.). La transición democrática española. Madrid: Fundacionsistema, 1993. 954 p. URL: <https://fundacionsistema.com/producto/la-transicion-democratica-espanola/> (дата звернення: 28.04.2025).
4. Payne, Stanley G. The Franco Regime, 1936–1975. Madison: University of Wisconsin Press, 2011. 677 p. URL: <https://uwpress.wisc.edu/Books/T/The-Franco-Regime-1936-1975> (дата звернення: 28.04.2025).
5. Aguilar Tremoya M. A. Memoria de la Transición fascículo 13: Ruido de sables por Miguel Ángel Aguilar. Madrid, El País, 1996, pp. 345–352.
6. Alted Vigil A. Fernando Valera y el Diálogo de las Españas. Cuadernos republicanos. 1994, N° 19, pp. 83–92.
7. Aróstegui J. La historia vivida. Sobre la historia del presente. Madrid, Alianza, 2004, 448 p.
8. Blanco Valdés R. L. Luz tras las tinieblas: Vindicación de la España constitucional. Madrid, Alianza, 2018, 296 p.
9. Bloch M. Introducción a la Historia. Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1980, 159 pp.
10. Borges J. L. Buenos Aires. Obras Completas. Buenos Aires, Emecé Editores, 1974, p. 947.

- 11.Cassiniello Pérez A. Las Fuerzas Armadas durante la Transición. Tiempo Presente. Revista de Historia. 2013, no. 1, pp. 125–139.
- 12.Cuadra de la B. Democracia de papel. Crítica al poder, desde la transición hasta la corrupción. Madrid, Catarata, 2015, 145 p.
- 13.Díaz Salazar R. Iglesia, dictadura y democracia. Catolicismo y sociedad en España (1953–1979). Madrid, HOAC, 1981, 526 p.
- 14.Estefanía J. La Transición realmente existente y la transición perfecta. Pradera J. La Transición española a la democracia. Madrid, Fondo de Cultura Española, 2014, pp. 13–46.
- 15.Fernández-Miranda Lozana P., Fernández-Miranda Campoamor A. Lo que el rey me ha pedido. Torcuato Fernández Miranda y la reforma política. Barcelona, Plaza y Janés, 1995, 395 p.
- 16.Fiscer Lamelas G. La construcción del Régimen del 78. Madrid, SND Editores, 2018, 161 p.
- 17.Gallego F.M. El mito de la transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973–1977). Barcelona, Crítica, 2008, 850 p.
- 18.Gallego J. A., Pazos Rodríguez A. M. La Iglesia en la España contemporánea: 1800–1936. Madrid, Encuentro, 1999.
- 19.Herrero de Miñón M. Tipología de la transición: el paradigma español. Res Publica: Revista de Filosofía Política, 2013, no. 30, pp. 61–76.
- 20.Huntington S. P. La tercera ola: la democratización a finales del siglo XX. Barcelona, Paidós, 1994, 336 p.
- 21.Juliá Díez S. Sociedad y política. Tuñón de Lara M. Transición y democracia (1973–1985). Barcelona, Labor, 1991, t. 10, pp. 33–35.
- 22.Juliá Díez S. Transición. Historia de una política española (1937–2017). Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2017, 656 p.
- 23.Losada A., Pérez Royo J. Constitución, la reforma inevitable: monarquía, plurinacionalidad y otros escollos. Barcelona, Roca, 2018, 288 p.

24. Maravall J. M. La política de la Transición, 1975–1980. Madrid, Taurus, 1982, 277 p.
25. Papell Cervera A. Elogio de la Transición. Madrid, Akal, 2016, 194 p.
26. Pérez Tremps P. Las reformas de la Constitución hechas y las reformas por hacer, cuarenta años después". España Constitucional (1978-2018): trayectorias y perspectivas. T.I. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2018, pp. 543-561.
27. Pérez Royo J. El cambio constitucional: proyectos y perspectivas. La reforma constitucional inviable. Página Abierta, 2015, t. 241, noviembre-diciembre, p.8.
28. Pomian K. Sobre la historia. Madrid, Cátedra, 2007, 264 p.
29. Preston P. Juan Carlos. El rey de un pueblo. Barcelona, Plaza y Janés 2003, 654 p.
30. Preston P. El triunfo de la democracia en España. De Franco a Felipe González pasando por Juan Carlos. Barcelona, Debate, 2018, 392 p.
31. Puell de la Villa F. Gutiérrez Mellado y su tiempo (1912–1995). Madrid, Alianza, 2020, 546 p.
32. Rivas Arjona M. La Transición española: La Historia de un éxito colectivo. Revista Aequitas, 2014, t. 4, pp. 351–387.
33. Політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб. наук. та навч.-метод. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. Вип. 14. 180 с
34. España en democracia, 1975–2000. Las claves de la profunda transformación de España. Powell, Charles (2001), Premio Así Fue 2001; Plaza & Janés; Barcelona
35. Біловолов Ю. Г. Політична система сучасної Іспанії (1975–1995). Донецьк, 1997. 73 с.
36. Годлевська В. Ю. Регіональні партії Іспанії в період консолідації демократії (1982–1996 рр.) *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 20. С. 377–389.

- 37.Годлевська В. Ю. Формування партійної системи Іспанії в умовах консолідації демократичного режиму (1982–1996 рр.) *Історичні і політологічні дослідження*. Донецьк: Донецький національний університет, 2013. № 3 (53). С. 302–310.
- 38.Іваницька О. П. Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Альфонсо XIII король парадоксів. Чернівці: Книги XXI, 2006. 232 с.
- 39.Іваницька О. П. Франко каудильйо Іспанії Чернівці: Книги XXI, 2006. 432 с.
- 40.Tamames Ramon, Casals Xavier. Miguel Primo de Rivera y Orbaneja. Barcelona: Ediciones B.,S.A., 2004.
- 41.Cierva de la Ricardo. Alfonso y Victoria. Las dramas intimas, secretas y europeas de un reinado desconocido. Madrid: Editorial Fenix, 2001.
- 42.Jackon Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931–1939. Princeton: Princeton University Press, 1972.
- 43.Jose Manuel Sabin Rodriguez. La dictadura franquista (1936–1975). Textos y documentos. Madrid, 1997. p.54, 77–84, 101–114,186–192, 382–388;
- 44.Testamento politico del general Franco.-ABC, viernes, 21 de noviembre de 1975. p.1.
- 45.Los Pactos de ia Moncloa. Madrid, Presidencia del Gobierno Colleccion Informe, num. 17,1977; Ley 1)1977, de 4 de cnero, para la reforma politica. Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). Madrid, 1992. p.471–472.
- 46.14. Linz Juan J. Problems of democratic transition and consolidation. Linz Juan J. Stepan Alfred C. Baltimore: Johns Hopkins University Press,1996.
- 47.Alvaro Soto. La transicion a la democracia. Espana, 1975–1982. Madrid, 1998. p.194-203.
- 48.Payne Stanley G. El regimen de Franco. 1936–1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987.

49. Ruiz David. La Dictadura franquista. 1936–1975. Oviedo: Dopesa, 1978.
50. Constitución Española. Boletín Oficial del Estado, edición consolidada. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1978/BOE-A-1978-31229-consolidado> (дата звернення: 28.05.2025).